

6 Op weg naar een reflexieve risicobenadering

Peter Mascini¹

1 ACTUALITEIT EN CONTROVERSIALITEIT VAN RISICO'S

Wetenschappers wordt vaak verweten dat ze zich in een ivoren toren bevinden. Er is mijns inziens geen beschuldiging die Jan Berting als wetenschapper meer onrecht zou doen. Hij heeft zich namelijk altijd bezig gehouden met het bestuderen van wezenlijke en actuele maatschappelijke verschijnselen. Dat blijkt heel duidelijk uit de uiteenlopende onderzoeksgebieden waar hij zich mee bezig heeft gehouden zoals sociale stratificatie, risico's en technologie en uitsluitingsprocessen. Ik bevind me dan ook in de bevoorrechte positie om me als gevolg van Jan Bertings 'Fingerspitzengefühl' voor belangrijke maatschappelijke verschijnselen, bezig te kunnen houden met onderzoek naar opvattingen over risico's.

Dat risico's maatschappelijk² gezien van groot belang zijn blijkt ten eerste uit de actualiteit ervan. Het begrip duikt steeds weer op in media, politiek en wetenschap. Ten tweede omdat risico's steeds vaker een bron van conflict vormen tussen verschillende maatschappelijke groeperingen. Voorbeelden hiervan zijn de heftige discussies tussen omwonenden, overheden en organisaties over de risico's die de plannen over de uitbreiding van Schiphol met zich meebrengen, tussen wetenschappers over het antwoord op de vraag of het broeikaseffect nu wel of niet bestaat en tussen politieke partijen en belangengroepen over de (on)aanvaardbaarheid van de risico's die de manipulatie van genetisch materiaal veroorzaken. Naar het zich laat aanzien zijn risico's maatschappelijk tegelijkertijd actueel en controversieel.

De eerste vraag die hieruit volgt is welke specifieke betekenissen risico's binnen onze huidige samenleving hebben. De tweede is hoe het komt dat risico's zo actueel en controversieel zijn en de derde hoe onder de huidige maatschappelijke omstandigheden het beste met deze risicocontroversen omgegaan kan worden. Deze bijdrage heeft tot doel om een antwoord te geven op deze drie vragen.

In paragraaf 2 wordt beargumenteerd dat er sinds de Verlichting binnen de samenleving maatschappelijk gezien geen vanzelfsprekende overeenstemming bestaat over de definiering van risico's (wat wel en niet als een risico wordt ervaren). Wel wordt het in principe mogelijk geacht om hetgeen als een risico wordt beschouwd te beheersen.

In paragraaf 3 wordt gesteld dat risicobeheersing tot nu toe ten onrechte overmatig veel aandacht heeft gekregen in vergelijking met risicodefinitie. De eenzijdige aandacht voor risicobeheersing is het gevolg van twee, met elkaar verbonden uitgangspunten. Het eerste is het idee dat risico's volledig kunnen worden geobjectiveerd. Indien het mogelijk is om risico's te objectiveren dan kunnen verschillen tussen risicodefinities gemakkelijk worden verholpen, omdat ze kunnen worden beoordeeld in het licht van de 'werkelijke' want 'objectieve' risico's. Risicodefinities die afwijken van de 'objectieve' risico's kunnen simpelweg worden afgedaan als irrationele, emotionele dwalingen. Het tweede uitgangspunt behelst het idee dat technologische ontwikkelingen automatisch leiden tot een effectievere beheersing van risico's. Verschillende risicodefinities kunnen dan worden gezien als technisch oplosbare problemen. Ik zal betogen dat beide uitgangspunten onhoudbaar zijn en dat een meer evenwichtige aandacht voor risicodefinitie en risicobeheersing in de huidige maatschappelijke context van belang is.

De conclusie van paragraaf vier luidt dat zo'n evenwicht zeer moeilijk tot stand te brengen is in een samenleving waarin zowel het geloof in absolute 'juistheid' als 'waarheid' ontbreekt. De beste manier om met deze complexe, onzekere situatie om te gaan lijkt een voortdurende reflexie op de eigen voorkeuren en vooronderstellingen ten aanzien van zowel risicodefinitie als risicobeheersing.

2 DE BETEKENIS VAN RISICO'S IN EEN 'ONTTOVERDE' SAMENLEVING

¹Ik dank Dick Houtman hartelijk voor zijn onmisbare bijdrage aan de ontwikkeling van mijn ideeën die ten grondslag liggen aan deze bijdrage. Voor de constructieve kritiek op de uitwerking en verbetering daarvan wil ik naast alle mede-auteurs ook Frank Houtman en Bram Peper bedanken.

²Hoewel de centrale analyse van deze bijdrage naar mijn mening geldt voor alle gemoderniseerde westerse landen, zijn de voorbeelden en empirische verwijzingen zoveel mogelijk beperkt tot Nederland. Dit betekent dat de begrippen 'maatschappij' of 'samenleving' voornamelijk betrekking hebben op Nederland.

In de huidige samenleving domineert een 'onttoverd' wereldbeeld. Met dit wereldbeeld is een specifieke betekenis van risico's verbonden. Voor de opkomst van het Verlichtingsdenken domineerde een religieus wereldbeeld en hadden risico's een andere betekenis³.

Individuele die er een religieus wereldbeeld op na houden beleven de wereld om zich heen vooral als één met zichzelf. Men beschouwt natuur en samenleving als een onlosmakelijk met elkaar verbonden, vaststaande, door God geschapen orde (vgl. Toulmin's begrip Kosmopolis 1990: 100). In deze visie wordt uitgegaan van een 'bezielde' wereld en daarmee verbonden, van vele externe, niet te beïnvloeden gevaren. De oorzaak van ongelukken wordt vooral aan factoren buiten het menselijk handelen toegeschreven. Ongelukken, rampen, epidemieën en dergelijke worden gezien als het gevolg van het Lot, de Voorzienigheid, of nog anders geformuleerd, als de wil van God. Volgens dit wereldbeeld is de mensheid overgeleverd aan de wilsuitingen van ondoorgrondelijke metafysische krachten. Vandaar dat men er weinig vertrouwen in heeft dat direct menselijk ingrijpen veel invloed op deze gebeurtenissen kan uitoefenen (vgl. Elias 1982: 117).

Ook heden ten dage komt dit wereldbeeld nog voor. Een voorbeeld hiervan zijn streng gereformeerden die weigeren om hun kinderen te laten inenten tegen polio of om premies te betalen voor volksverzekeringen omdat ze hiermee zouden laten blijken de wil van God niet te accepteren. De passage uit de Heidelbergse Catechismus waar ze een beroep op doen voor hun weigering illustreert de betekenis van risico's in een religieus wereldbeeld heel treffend:

"De almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, gelijk als met Zijn hand nog onderhoudt, en alzo regeert dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijsen en drank, gezondheid en krankheid, rijkdommen en armoede, *en alle dingen niet bij geval, maar van Zijn Vaderlijke hand toekomen*". (NRC, 30 maart 1995: cursivering PM)

Mensen die een dergelijk wereldbeeld aanhangen trachten risico's te beheersen door zich in te spannen om de almachtige bovennatuurlijke krachten de wil te ontnemen om ziektes, honger en andere rampen te veroorzaken. De mens moet er voor zorgen dat de bovennatuurlijke krachten niet worden ontriefd. Dat betekent in ieder geval dat individuen zich moeten gedragen in overeenstemming met de vaststaande door God gegeven natuurlijke en sociale orde. Gebeurt dit niet dan loopt men het risico dat de bovennatuurlijke krachten uiting geven aan hun toorn in de vorm van vreselijke straffen die zijn bedoeld om het zondige individu of zelfs een gehele gemeenschap te laten lijden. Behalve door zich te houden aan de gegeven orde kan men ook proberen de bovennatuurlijke krachten gunstig te stemmen. Voorbeelden hiervan zijn het brengen van offers en het doen van smeekbeden.

Met de opkomst van het Verlichtingsdenken verliest het religieuze wereldbeeld en de daarmee verbonden betekenis van risico's en risicobeheersing langzaam maar zeker aan betekenis in westerse samenlevingen (vgl. Duclos 1989: 21)⁴. Door de opkomst van het Verlichtingsdenken wordt voor velen de eenheid van de tot dan toe vanzelfsprekende door God gegeven ordening doorbroken en grotendeels vervangen door een 'onttoverde' natuurlijke en sociale orde waarin de mens, en niet langer God, de centrale positie inneemt. Met de sociale orde wordt bedoeld het geheel van normen en waarden waarmee zin en betekenis wordt gegeven aan de natuurlijke en sociale omgeving. Volgens Weber komt het proces van 'onttovering' in essentie neer op het idee dat de wereld gekend kan worden en dus in principe geen mysteries kent (Löwith 1964: 506). Door de 'onttovering' komt zowel het idee op dat de sociale orde een veranderlijke menselijke constructie is als het idee dat de natuurlijke en sociale omgeving technologisch kunnen worden beheerst (vergelijk hoofdstuk 5 van Houtman uit deze bundel). Door deze beide ideeën verandert de betekenis van risico's voor steeds meer mensen fundamenteel ten opzichte van de door de religie gedetermineerde betekenis van risico's.

Het bewustwordingsproces dat er, in tegenstelling tot in het religieuze wereldbeeld, geen gegeven of 'natuurlijke' sociale orde wordt verondersteld, maar dat deze juist wordt beschouwd als een menselijke constructie die niet eens en voor altijd gegeven is, wordt dereficatie genoemd. Door de opkomst van het bewustzijn dat de dingen niet noodzakelijkerwijze zijn zoals ze zich voordoen (Houtman 1994a: 87), groeit het verantwoordelijkheidsgevoel om als individu zelf zin, betekenis en invulling te geven aan de omgeving. Anders verwoord betekent het de individuele verantwoordelijkheid om het leven naar eigen inzicht in te richten en zelf te bepalen wat belangrijk, goed en mooi is. Niet voor niets hebben externe instituties (als kerk, staat en ouders) voor steeds meer mensen aan legitimiteit verloren om voor te schrijven welke normen

³Het wil dus niet zeggen dat de door een religieus wereldbeeld bepaalde betekenis van risico's totaal is verdwenen binnen onze huidige samenleving, maar wel dat het niet meer de overheersende risico-opvatting is. De dominante betekenis van risico's is nu verbonden aan het 'verlichte' wereldbeeld.

⁴Over het precieze begin en de inhoud van het Verlichtingsdenken bestaat geen overeenstemming. De discussie hierover wordt verder buiten beschouwing gelaten, omdat ze niet direct relevant is voor de hier gepresenteerde analyse.

en waarden men moet onderschrijven. Door de opkomst van het bewustzijn dat we leven in een veranderende, niet vanzelfsprekende orde, bestaat er niet langer een vanzelfsprekende overeenstemming over wat (on)wenselijk of (on)juist gedrag is. Het individu heeft in onze samenleving dan ook (noodgedwongen) een grote mate van keuzevrijheid:

"Modernity confronts the individual with a complex diversity of choices and, because it is non-foundational, at the same time offers little help as to which options should be selected. In conditions of high-modernity [...] *we have no choice but to choose*". (Giddens 1991: 80-81: cursivering PM)

Maatschappelijk gezien leidt dereïficatie dus tot individualisering in de zin van: 'een proces waarbij het individu zich losmaakt van allerlei sociale verbanden en van allerlei traditionele waarden [en ideologieën]' (SCP 1994: 613). Volgens de auteurs van het SCP is individualisering '... de belangrijkste onomkeerbare sociaal-culturele kracht in de komende periode' (1994: 17). Deze stelling wordt onderbouwd met empirische studies die aantonen dat er onder de Nederlandse bevolking sprake is van een overgang van het gezin naar het individu als basiseenheid van de samenleving⁵, individualisering van het waardepatroon, ontideologisering en secularisatie.

De dereïficatie van de sociale orde resulteert bovendien in de volgende verschuiving van waarden: 'There is a growing awareness of fundamentally and rapidly changing values towards more ethical and moral ones' (Inglehart aangehaald door Ronge 1982: 121). Dat deze verschuiving van waarden optreedt als gevolg van dereïficatie is begrijpelijk, omdat het individu in een samenleving waarin een vanzelfsprekend systeem van normen en waarden ontbreekt, veelvuldig zal worden geconfronteerd met morele en ethische dilemma's waar hij/zij voor zichzelf een bevredigend antwoord op zal moeten weten te vinden⁶.

De individualisering en het toegenomen belang van ethische kwesties, zijn in verband met risico's van groot belang. De betekenis van wat mensen als een risico ervaren ligt namelijk ook in het domein van waarden, aangezien risico's betrekking hebben op mogelijke gebeurtenissen die als onwenselijk worden beschouwd. Dit houdt in dat als de ongewenste gebeurtenissen zich zouden manifesteren bepaalde waarden worden geschaad. Aangezien risicodefinities zijn verbonden met waarden, zullen maatschappelijke veranderingen op het gebied van waarden (patronen) ook effect hebben op de betekenis van risico's. Daarom mag worden verwacht dat er door de individualisering, maatschappelijk gezien geen overeenstemming bestaat over risicodefinities. Dit impliceert dat het bestaan van verschillende risicodefinities een actueel maatschappelijk fenomeen is. Ook zullen de verschillende risicodefinities naar verwachting een sterke morele en ethische lading hebben als gevolg van de eerder genoemde verschuiving van waarden. In de volgende paragraaf worden beide stellingen nader onderbouwd, in het bijzonder op het gebied van controversen omtrent door technologie veroorzaakte risico's.

Het tweede idee dat opkomt met de Verlichting is dat de mens in principe in staat is om zijn omgeving te beheersen. De basis hiervan ligt in het optimistische geloof dat de onderzoekende menselijke geest door systematische cognitieve waarnemingen van de hem omringende wereld in toenemende mate in staat zal zijn om de werkelijke aard van de fysieke en sociale wereld te ontdekken. Op basis van deze kennis wordt het voor mogelijk gehouden om een steeds rationelere samenleving te ontwikkelen (Berting 1991: 49/50). Dit optimisme berust met andere woorden op de overtuiging dat als men weet hoe de werkelijkheid in elkaar zit, die werkelijkheid ook ten bate van eigen doeleinden kan worden gemanipuleerd en beheerst. Het doelbewuste handelen dat er op is gericht om de natuur en de inrichting van de samenleving te onderwerpen aan de wensen van de menselijke beheersing, betekenen in het Verlichtingsdenken automatisch vooruitgang.

Dit optimistische geloof brengt echter ook de verantwoordelijkheid met zich mee om de natuurlijke en sociale omgeving van de mens daadwerkelijk te manipuleren en om te voorkomen dat de controle daarover verloren gaat door het

⁵Een belangrijke complicerende factor ten aanzien van de individualisering van het gezin is overigens wel dat enerzijds het huishouden steeds minder vaak samenvalt met het gezin, terwijl anderzijds de waardering voor het gezin niet is gedaald. Structureel gezien is er dus wat het gezin betreft wel sprake van individualisering maar cultureel gezien niet. Helaas wordt hier verder niet op in gegaan in het SCP.

⁶Houtman (1994b) heeft met behulp van de onderzoeksgegevens van Lafferty en De Graaf en De Graaf aannemelijk gemaakt dat deze verschuiving van waarden verklaard moet worden uit het proces van dereïficatie en niet uit de materiële welstand waarin iemand is opgegroeid zoals Inglehart zelf doet. Inglehart stelt ten onrechte dat jongere generaties, die in een tijd van grotere materiële zekerheid (dat wil zeggen: welvaart en veiligheid) zijn opgegroeid, daardoor - conform de theorie van Maslow - immateriële waarden belangrijker vinden (83/84). De eigenlijke verklaring is dat zij die zijn opgegroeid in een meer pluralistische 'open' samenleving, meer belang hechten aan postmateriële waarden (zoals individuele vrijheid) dan zij die in een meer traditionele samenleving zijn opgegroeid (vgl. 205). Niet voor niets laten de onderzoeksgegevens van Inglehart zien dat het percentage postmaterialisten onder degenen die zich niet tot een kerkgenootschap rekenen ruim twee maal zo hoog is als onder degenen die dit wel doen (168).

optreden van onvoorziene, versturende gebeurtenissen. Het belangrijkste gevolg van dit idee is dat het voorkomen van ongewenste gebeurtenissen binnen het directe bereik van het menselijk handelen wordt geplaatst. Het volgende fragment illustreert heel mooi dit nieuwe verantwoordelijkheidsgevoel. Het betreft de vertaling uit het Frans van een fragment uit een brief die Rousseau schreef aan Voltaire naar aanleiding van de aardbeving in Lissabon in 1756. Deze aardbeving heeft aan tenminste 100.000 mensen het leven gekost en had een grote invloed op het toenmalige geestelijke intellectuele klimaat:

"Het grootste gedeelte van de fysieke rampen die ons overkomen is nog altijd ons werk. Om bij uw onderwerp van Lissabon te blijven, stel dat men daar niet twintig duizend huizen van zes of zeven etages hoog had gebouwd maar dat de bewoners van die grote stad gelijkmatiger over de stad waren verdeeld en dat de stad minder dichtbevolkt zou zijn geweest, dan zou de schade veel kleiner zijn geweest, misschien zelfs wel helemaal zijn uitgebleven. Iedereen zou gevlucht zijn bij de eerste aardbeving en men zou elkaar de volgende dag op twintig mijl van de stad weer treffen, zo opgewekt alsof er niets gebeurd was". (Jean-Jacques Rousseau aangehaald door Theys 1987: 3; vertaling uit het Frans PM)⁷

Het gevoel komt op dat alle mogelijke onwenselijke gebeurtenissen beheerst kunnen worden door menselijk ingrijpen⁸. De moderne betekenis van risico's is dus verbonden met doelrationeel handelen, in de zin dat men vindt dat ongewenste verschijnselen die op kunnen treden voorkomen kunnen worden. Dit betekent dat de (ongewenste) toekomst afhangt van beslissingen die in het heden worden gemaakt, of die als ze al zijn gemaakt, niet zijn herzien (Luhmann 1993: 16,21). Indien men geen handelingsalternatieven ziet om de manifestatie van de als onwenselijk beschouwde situatie te beïnvloeden, is er binnen het Verlichtingsdenken geen sprake van een risico.

Kortom: door de opkomst van het Verlichtingsdenken ontstond zowel het verantwoordelijkheidsgevoel om risico's te definiëren als ook om hetgeen als een risico wordt gedefinieerd te beheersen. In een door de Verlichting gedomineerde samenleving kan een risico worden gedefinieerd als een ongewenste gebeurtenis die op kan treden en waarvan men vindt dat ze door menselijk ingrijpen voorkomen kan worden⁹. Uiteraard is het wel zo dat de definering van een risico vooraf gaat aan de beheersing, omdat er pas kan worden gezocht naar de beheersing van gebeurtenissen op het moment dat die als een risico worden ervaren. Risicodefinitieering vloeit voort uit de interpretatie van wat maatschappelijke actoren als onwenselijk ervaren, terwijl risicobeheersing voortvloeit uit het idee van een aanwijsbaar (objectief) verschijnsel waar een objectieve oorzaak aan ten grondslag ligt en die zodoende oplosbaar is (vgl. Houtman 1994b; Peper 1994: 2). Dit betekent dat risicodefinitieering een vraagstuk van waarderationaliteit is (waarmee wordt bedoeld dat het gedrag wordt bepaald door de intrinsieke juistheid om zich op een bepaalde manier te gedragen ongeacht de gevolgen die deze manier van handelen veroorzaakt), terwijl risicobeheersing een vraagstuk van doelrationaliteit is (dat is handelen dat wordt bepaald door de bewuste berekende inspanning om *gegeven* doeleinden met de geschikte middelen te verwezenlijken (Brubaker 1984: 50)). Het zal blijken dat dit onderscheid van cruciaal belang is voor de rest van de analyse.

3 DE ONEVENREDIGE AANDACHT VOOR RISICOBEBEERSING

Vele auteurs¹⁰ wijzen er op dat het vraagstuk van de definering van risico's tot nu toe, ten onrechte, onderbelicht is gebleven. Deze eenzijdigheid wordt geweten aan de dominantie van twee verschillende, maar met elkaar verbonden uitgangspunten die eenzijdig zijn gericht op het vraagstuk van beheersing. Het eerste uitgangspunt is dat er vanuit wordt gegaan dat het mogelijk is om risico's te reduceren tot waarde vrije, objectieve grootheden. Het tweede is dat er voor elk risico een technische oplossing gevonden kan (en zal) worden.

⁷Uit dit citaat blijkt dat het veelvuldig gemaakte onderscheid tussen natuurlijke en technologische risico's onterecht is, aangezien het er niet om gaat of de mens al dan niet de oorzaak van een bepaald risico is, maar om het idee dat het binnen het menselijke bereik ligt om die oorzaak weg te nemen.

⁸Veel van Rousseau's tijdgenoten schreven de aardbeving overigens nog toe aan het goddelijke ingrijpen. Zij die dit deden waren daarom ook veel meer gepreoccupeerd met boetedoening om de toorn van God in medelijden om te keren, dan om herstelwerkzaamheden aan te vangen (Rentes-Florencio 1989).

⁹De verschijnselen risico's en sociale problemen vertonen grote overeenkomsten. Sociale problemen worden net als risico's als onwenselijk en beïnvloedbaar beschouwd (vgl. Berting 1992: 250). Het enige wezenlijke verschil tussen risico's en sociale problemen is dat sociale problemen manifest zijn op het moment dat ze worden benoemd terwijl risico's per definitie betrekking hebben op toekomstige gebeurtenissen. Het gaat namelijk bij risico's om gebeurtenissen die op *kunnen* treden maar die niet op *hoeven* te treden.

¹⁰Waarvan onder anderen de volgende zullen worden aangehaald: Beck 1992; Douglas en Wildavsky 1982; Duclos 1989; Fischer 1991; Jasanoff 1987, 1993; Lynn 1987 en Perrow 1984.

Het eerste uitgangspunt maakt van verschillende (botsende) risicodefinities een onbelangrijk vraagstuk, want als het mogelijk is om risico's geheel te objectiveren dan kunnen risicodefinities die afwijken van de 'feitelijke' want 'objectieve' risico's worden afgedaan als irrationele of emotionele dwalingen. Het vraagstuk van risicodefiniëring is ook van ondergeschikt belang wanneer men ervan uitgaat dat technologische ontwikkelingen uiteindelijk leiden tot een effectievere beheersing van risico's. Verschillende risicodefinities kunnen dan namelijk worden gereduceerd tot verschillende opvattingen over wat de beste beheersingsinstrumenten zijn, aangezien het doel gegeven is, namelijk voortdurende ontwikkeling van technologie.

De ontkenning van het belang van het bestaan van verschillende risicodefinities is belangrijk in het licht van de conclusie uit de vorige paragraaf omdat daarin zowel risicodefiniëring als risicobeheersing zijn geproblematiseerd. In deze paragraaf zal worden uiteengezet dat de beide genoemde uitgangspunten de inherente ambigüiteit (die bestaat uit de waarderationale definiëring en doelrationele beheersing) van risico's op een onaanvaardbare manier vereenvoudigen tot een vraagstuk van beheersing alleen en dat deze eenzijdigheid maatschappelijk gezien ook steeds duidelijker wordt.

3.1 DE MYTHE VAN WAARDEVRIJE RISICO'S

Het uitgangspunt dat risico's volledig kunnen worden geobjectiveerd is gebaseerd op het uitgangspunt dat er een 'werkelijkheid' bestaat die kenbaar is. Volgens dit uitgangspunt wordt de werkelijkheid gedetermineerd door ketens van causaliteiten (wetmatigheden) en kunnen deze causale relaties worden ontdekt door middel van systematische waarnemingen. De causale relaties bestaan los van degenen die ze waarneemt. Dit betekent dat iedere waarnemer die dezelfde technieken onder vergelijkbare omstandigheden toepast tot dezelfde waarnemingen zal komen¹¹.

Gegeven het uitgangspunt van een kenbare wereld is het uiteindelijke doel om, door middel van systematisch onderzoek, de 'feitelijke' omvang van risico's te berekenen. Risico's worden gedefinieerd als de kans op het optreden van een bepaalde gebeurtenis maal de (negatieve) gevolgen ervan. Aangezien de risicoberekeningen geheel los moeten staan van de waarnemer, dienen ze te worden beperkt tot die verschijnselen die al dan niet zichtbaar, maar in ieder geval meetbaar zijn (Beck 1992) en moet bovendien elk risico worden geïsoleerd van zijn context (Dourlens en Vidal-Naquet 1987: 401). In essentie is de onderliggende assumptie van al deze statistische risicoberekeningen dat de effecten die worden waargenomen in het afgebakende onderzoeksgebied, zich ook min of meer voorspelbaar in de complexe werkelijkheid voordoen, met dien verstande dat de risicoberekeningen zijn onderworpen aan de onderzoeksmethoden die door de professionele gemeenschap legitiem worden geacht (Jasanoff 1993: 125). Dit laatste impliceert dat alleen degenen die tot de professionele gemeenschap behoren in staat worden geacht om de risico's te berekenen, zoals ook een voormalige president van de 'National Academy of Sciences' het verwoordde:

"most members of the public usually don't know enough about any given complicated technical matter to make meaningful judgments. And that includes scientists and engineers who work in unrelated areas". (Handler geciteerd door Fischer 1991: 14)

Het uitgangspunt dat risico's kunnen worden geobjectiveerd, impliceert dat er maar één werkelijk, want objectief, risico bestaat. Er is dan dus ook maar één rationele opvatting over 'het' risico mogelijk en deze is gebaseerd op wetenschappelijke kennis die in handen is van experts (Schot en Stallen 1987). Er kan dus een strikt onderscheid worden gemaakt tussen risico's, die worden berekend door experts en risicopercepties die leken ervaren (Beck 1992). Risicopercepties die afwijken van de 'feitelijke' risico's kunnen worden toegeschreven aan irrationele of emotionele overwegingen. Persoonlijke ervaringen of collectieve documentatie van niet-technici die afwijken van wetenschappelijke berekeningen doen niet ter zake want deze informatie is niet gebaseerd op objectieve berekeningen (Brown 1987: 257). Discussies over risicodefinities die afwijken van de officiële berekeningen kunnen als een relatief onbelangrijk oplosbaar 'probleem' worden beschouwd omdat het publiek via professionele voorlichting een realistischer beeld gegeven kan worden van wat de werkelijke risico's 'zijn'.

De vooronderstelling dat het mogelijk is om risico's volledig te objectiveren is bekritiseerd door te wijzen op de subjectieve keuzes die onvermijdelijk moeten worden gemaakt om de omvang van risico's te kunnen berekenen:

"In order to decide what 'is' the risk of a given negative event, risk assessors have to make a host of simplifying assumptions about the context in which it arises". (Jasanoff 1993: 124)

¹¹Wetenschappers die dit uitgangspunt hanteren kunnen worden gerekend tot wat Berting noemt de rationalistische onderzoekscultuur (Berting 1992: 105-8; vergelijk ook hoofdstuk 1 paragraaf 3 en 4 van deze bundel).

Hiermee verbonden geldt dat risicoberekeningen noodzakelijkerwijze zijn gebaseerd op de variabelen die in het rekenmodel zijn opgenomen en geen van de modellen kan recht doen aan de complexiteit en veranderlijkheid van de bestudeerde werkelijkheid. De berekeningen zijn dus *altijd* gebaseerd op een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid en de keuzes die voor de modellering moeten worden gemaakt zijn per definitie subjectief. Dit betekent dat risicoberekeningen nooit geheel los staan van de waarnemer omdat die deze keuzes maakt. In veel empirische studies is aangetoond hoe zeer subjectieve factoren als belangen en waarden van wetenschappers de uitkomsten van de risicoberekeningen bepalen via de selectie van de vooronderstellingen, variabelen en wetenschappelijke methoden op basis waarvan de berekeningen worden gemaakt (zie onder andere: Jasper 1987; Jasanoff 1987; Groeneweg 1992). Jasanoff wijst bijvoorbeeld heel nadrukkelijk op de inherente subjectiviteit van risicoberekeningen:

"Scientists, no less than policy makers or the general public, share in the prevailing national attitudes toward risk, and these values are reflected in the way they filter and organize scientific knowledge. Cultural differences penetrate so deeply into risk assessment that it is difficult to isolate any phase of the assessment process as purely scientific or truly universal". (1987: 392)

Bepaalde gebieden van onderzoek naar risico's kenmerken zich door een grote mate van onzekerheid, waardoor er veel niet te objectiveren keuzes moeten worden gemaakt:

"(..) when the empirical base of science is sparse or uncertain, institutional setting and social and political values can play a role in a scientist's or scientific organization's definition of what is true". (Lynn 1987: 357)

Dit geldt bijvoorbeeld voor het onderzoek naar de schadelijkheid van chemische stoffen voor de volksgezondheid. Het is onzeker of de resultaten van experimenten met dieren ook gelden voor mensen, wat het effect is van verschillende chemische stoffen die op elkaar inwerken en of ook op langere termijn een causaal verband kan worden gelegd tussen het blootstaan aan een bepaald product en het optreden van een ziekte als kanker (Beck 1992; Nelkin en Brown 1984: 201-4). Op andere gebieden, zoals het broeikas-effect, is het vanwege de complexiteit van het vraagstuk zelfs zo dat de onzekerheid juist toeneemt naarmate onderzoekers meer over het onderwerp te weten komen (Knip 1994a/b).

Een andere reden waarom risicoberekeningen niet objectief zijn, is omdat ze een systematische vertekening vertonen als gevolg van het feit dat ze noodzakelijkerwijze beperkt blijven tot meetbare variabelen. Een duidelijk voorbeeld dat het belang van deze 'bias' aantoont betreft de verdenking van een levendige handel in verrijkt uranium uit de slecht bewaakte opslagplaatsen voor kernafval in de voormalige Sovjet-Unie. De risico's die hierdoor ontstaan zijn het gevolg van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen die door geen enkel rekenmodel voorspeld hadden kunnen worden. Dit voorbeeld heeft een meer algemene betekenis, namelijk dat de veronderstelling dat de berekende risico's zich ook in de complexe werkelijkheid voordoen lang niet altijd opgaat. De reden hiervan is dat niet alles op een mechanische en dus voorspelbare wijze verloopt en zeker niet het gedrag van mensen die betekenis geven aan de hen omringende wereld en die daar in een actief proces invulling aan geven. Dit stelt degene die de 'feitelijke' risico's willen berekenen voor het onoplosbare dilemma om ofwel de onvoorspelbaarheden als 'restrisiko' (of 'errorterm'), volledig buiten beschouwing te laten, danwel ten onrechte te veronderstellen dat de meegenomen variabelen, zoals het menselijk gedrag, wel geheel te voorspellen zijn. Op basis hiervan is de reactie van een Duitse wetenschapper tijdens een televisieprogramma op de vraag hoe hij kon verklaren dat volgens zijn berekeningen de Bijlmerramp nooit had kunnen plaatsvinden heel begrijpelijk. Zijn antwoord luidde: 'Ja, maar de oorzaak van de ramp was een restrisiko'¹². Perrow (1984) heeft laten zien dat het geloof in de voorspelbaarheid van risico's leidt tot een onaanvaardbare onderschatting van risico's in geavanceerde technische systemen. Bij vele ongelukken blijkt het achteraf vaak dat juist de aaneenschakeling van de meest triviale, onvoorspelbare gebeurtenissen tot de ongelukken hebben geleid.

Het dringt ook steeds meer door tot de bevolking dat het idee van een waarde vrije wetenschap en de daarmee verbonden overtuiging dat het mogelijk is risico's volledig te objectiveren een mythe is. Dit komt omdat het publiek steeds vaker informatie ontvangt over de grenzen van deskundigheid. Over elk risico bestaan verschillende wetenschappelijke hypothesen die vaak lijnrecht tegenover elkaar staan. Doordat wetenschappers veelvuldig met elkaar in de clinch gaan over risicovraagstukken, terwijl zij zelf pretenderen wetenschappelijke argumenten te scheiden van politieke argumenten, wordt duidelijk dat risicoberekeningen sociale constructies zijn en dat wetenschappers zich dus net als andere stervelingen gedragen (vgl. Douglas en Wildavsky 1982: 61). Als gevolg hiervan vertegenwoordigen risicoberekeningen voor het publiek niet langer een absolute waarheid en daarmee vervalt voor haar tegelijkertijd de legitimiteit van een strikt onderscheid tussen risico's en risicopercepties.

¹²Dank aan Freek de Meere voor dit voorbeeld.

De ontmythologisering wordt nog verder versterkt doordat maatschappelijke actoren als politici en pressiegroepen gebruik maken van het bestaan van strijdige hypothesen voor politieke doelstellingen. Ze 'zoeken' voor hun standpunt een wetenschappelijk bewijs. Het stempel 'wetenschappelijkheid' zet een argument kracht bij omdat wetenschappelijke kennis de 'waarheid' vertegenwoordigt. Het paradoxale gevolg van deze ontwikkeling is echter dat dit argument hierdoor juist aan kracht verliest, omdat steeds duidelijker wordt dat er verschillende risicoberekeningen naast elkaar bestaan die allemaal slechts een bepaald facet van een bepaald risico blootleggen en dus allen even 'waar' zijn. Het komt er dan ook vooral op aan hoe de berekeningen worden genterpreteerd en voor welk doel. De politisering van de wetenschap en de onenigheid tussen wetenschappers tasten de elitaire positie van wetenschappers aan, wat volgens sommigen onder hen leidt tot 'the prospect of experts becoming merely hired guns in struggles where science is swamped by politics' (Funtowicz en Ravetz 1992: 96).

Het strikte onderscheid tussen risico's en risicopercepties wordt nog verder ondermijnd doordat uit een groeiende hoeveelheid onderzoeken blijkt dat het onhoudbaar is om te stellen dat het publiek niet in staat is om de complexe risicoberekeningen te begrijpen laat staan daar een zinvolle bijdrage aan te leveren. Burgers zijn in staat gebleken om enorme hoeveelheden technische kennis te bevatten als de belangen maar groot genoeg zijn (Jasanoff 1993: 127) en om kennis te genereren die aan de eisen voldoet die er door de wetenschappelijke gemeenschap aan worden gesteld (Fischer 1991: 13). Bovendien blijken ze vaak over praktijkkennis te beschikken die wetenschappelijke kennis op belangrijke punten aanvult (Fischer 1991: 14). Deze laatste kennis is net zo 'waar' als de kennis die is vervat in de wetenschappelijke risicoberekeningen.

Vooraf door de politisering van de wetenschap zijn niet-technici steeds minder vaak te overtuigen van de 'irrationaliteit' van hun eigen risicodefinitie en worden deskundigen gedwongen daar rekening mee te houden. Een indicatie voor deze ontwikkeling is dat artsen klagen over de toegenomen mondigheid van hun patienten. Het is voor hen vooral moeilijk te verteren dat hun patiënten zich vaak beroepen op 'alternatieve' geneeswijzen die gegrondvest zijn op andere waarheden dan de gevestigde medische wetenschap.

In het voorafgaande is geprobeerd aan te tonen dat risicoberekeningen niet volledig door middel van wetenschappelijk onderzoek kunnen worden geobjectiveerd, omdat het überhaupt onmogelijk is om waar te nemen zonder subjectieve keuzes te maken ten aanzien van wat men onderzoekt en hoe dat gebeurt. Dit gegeven zal daarom ook niet verdwijnen door 'vooruitgang van de wetenschap'. Het is dus ook niet mogelijk om een strikt onderscheid te maken tussen risico's (berekeningen van experts) en risicopercepties (opvattingen van leken), omdat beiden altijd een combinatie zijn van objectieve (reproduceerbare) en subjectieve (keuze) elementen (zie ook Duclos 1989). Als er wordt gesteld dat risico's wel volledig kunnen worden geobjectiveerd dan wordt het vraagstuk van risicodefinitie op twee manieren ten onrechte gebagatelliseerd.

Ten eerste wordt dan gesteld dat alleen wetenschappelijke kennis 'waar' kan zijn, waardoor pogingen om een risico met behulp van niet-wetenschappelijke kennis te definiëren niet worden geaccepteerd: 'by turning up the standard of scientific accuracy, the circle of recognized risks justifying action is minimized' (Beck 1992: 62). Een voorbeeld hiervan is dat omwonenden van kerncentrales of afvalverwerkingsbedrijven jaren lang tevergeefs wijzen op de schadelijke gevolgen die de uitstoot van deze fabrieken heeft op de volksgezondheid, omdat het causale verband tussen uitstoot en ziektes niet wetenschappelijk is 'aangetoond'. Ook de tienduizenden ex-Golfoorlog soldaten die jarenlang hebben moeten lobbyen voordat het 'Desert Syndrome' werd erkend als een risico waar ze destijds aan zijn blootgesteld omdat er geen duidelijke oorzaak voor hun 'vage' klachten was, zijn hiervan een voorbeeld. In dit soort gevallen worden risicodefinities niet erkend omdat het wetenschappelijke bewijs ontbreekt en de ervaren risico's dus niet 'waar' zijn.

Ten tweede worden verschillen in risicodefinities waar een botsing van waarden aan ten grondslag ligt, dan gepresenteerd als objectieerbare grootheden. Wat wordt ervaren als een risico is echter per definitie subjectief, aangezien er pas sprake is van een risico als mensen het als zodanig ervaren, of geformuleerd in termen van het Thomas theorema: 'if people experience a risk as real, it's real in its consequences'. Risicoberekeningen kunnen in verband met risicodefinitie dienen om een ervaren risico te onderbouwen en op die manier kracht bij te zetten, maar de motivering voor de ervaring zelf valt niet te objectiveren. Daarom hebben wetenschappers op dit gebied niets wat hun opvattingen een meerwaarde geeft ten opzichte van die van anderen. Hieruit volgt dat het rechtvaardig is om ook niet-wetenschappers invloed te geven op de selectie van de vooronderstellingen, variabelen en methoden die moet worden gemaakt om risico's te kunnen berekenen, want het zijn precies de afbakening die deze keuzes met zich meebrengen die bepalend zijn voor wat nog wel en niet meer als een risico wordt gedefinieerd (vgl. Fischer 1991: 11/12). Kiest men er bijvoorbeeld voor dat het effect van de blootstelling van een bepaalde chemische stof op dieren niet zomaar geldt voor mensen dan zullen de

onderzoeksresultaten met dierproeven slechts in uitzonderlijke gevallen worden geaccepteerd als een bewijsmateriaal voor de definiëring van een risico, terwijl als men voor het omgekeerde uitgangspunt kiest dergelijke onderzoeksresultaten wel degelijk moeten worden beschouwd als een gelegitimeerd bewijs of er wel of geen gezondheidsrisico is verbonden aan de blootstelling aan een bepaalde stof (Jasanoff 1987: 386)¹³.

3.2 TECHNOLOGIE EN CONFLICTERENDE RISICODEFINITIES

De tweede oorzaak waardoor de aandacht voor het bestaan van verschillende risicodefinities onderbelicht is gebleven, is de dominantie van het optimistische geloof dat risico's geëlimineerd kunnen worden.

"Degenen die dit uitgangspunt hanteren, vertrouwen erop dat op langere termijn bezien de voortgang van wetenschap en technologie meer baten dan kosten oplevert voor de samenleving en dat het menselijk vernuft voldoende zal blijken te zijn om een goede (technische) oplossing te vinden voor elk probleem dat zich voordoet. Geavanceerde technische middelen genieten dan ook veel aanzien, net als degenen die de 'know how' hebben deze middelen verder te ontwikkelen. Technologie wordt dus vooral beschouwd als een antwoord op risico's van het bestaan, niet zelf als een risico voor het maatschappelijke leven". (Berting 1992: 132)

Een mooi voorbeeld van iemand die dit optimisme tot uitdrukking brengt is Van Dam. Hij promoot de ontwikkeling van een derde generatie kernreactoren die als *'inherent veilig'* wordt gekenmerkt, omdat er sprake zou zijn van een 'natuurlijke' veiligheid "door een inherent procesgedrag dat gebaseerd is op natuurwetten en waarbij geen toevoer nodig is van (..) externe stimuli zoals maatregelen die door operators moeten worden genomen":

"Het kan leiden tot een vrijmaking van kernenergie die in de volledige betekenis van het woord 'beheerst' is. Er komt wellicht een tijd waarin mensen zullen glimlachen om het moeizame geboorte- en rijpingsproces van de vreedzame toepassing van kernenergie net zoals we, heden ten dage, glimlachen om eertijds verzet tegen de invoering van de trein en elektriciteit". (Van Dam 1992)

Het optimisme in het probleemoplossend vermogen van risico's is verbonden met het bovengenoemde uitgangspunt dat het mogelijk is om de wetmatigheden te achterhalen die de werkelijkheid determineren. Kent men deze wetmatigheden dan is het ook mogelijk om de gevolgen van handelen te voorspellen en daar vervolgens op in te grijpen. Het streven is te komen tot 'het hoogste niveau van rationaliteit' waarbij de technieken die worden gebruikt om gegeven doelstellingen te verwezenlijken worden bepaald in overeenstemming met wetenschappelijke kennis' (Brubaker 1984: 33-5: vertaling PM).

In het geval van risico's vormen de 'objectieve' wetenschappelijke berekeningen het uitgangspunt voor beheersing. Met behulp van de risicoberekeningen kunnen de juiste middelen worden geselecteerd om de feitelijke oorzaken van risico's geheel of gedeeltelijk weg te nemen¹⁴. De aangedragen oplossingen worden als neutraal beschouwd omdat: 'an objectively rational action is by definition one that uses the 'correct' means of attaining some end' (Brubaker 1984: 55). Er is dan ook geen twijfel mogelijk over de toepassing van de technische beheersingsinstrumenten omdat ze overeen komen met de feiten en daarmee een absolute waarheid impliceren. De stand van de wetenschap en technologie bepalen daarmee de (on)mogelijkheden om risico's te beheersen.

Het optimistische uitgangspunt dat het in principe mogelijk is om alle risico's te beheersen wordt vooral bekritiseerd door te wijzen op risico's die juist worden veroorzaakt door de toepassing van geavanceerde technologieën zelf (onder andere door Beck 1992; Giddens 1990; Theys 1987). Theys concludeert op basis van empirisch materiaal dat de kans om te overlijden aan de gevolgen van een door technologie veroorzaakt ongeluk weliswaar sterk is afgenomen door de ontwikkeling van effectieve beveiligingsinstrumenten, maar dat als bepaalde geavanceerde technologieën falen, de omvang van de gevolgen niet te vergelijken zijn met enig ander risico uit de geschiedenis. De gevolgen kunnen grensoverschrijdend (bijvoorbeeld Tsjernobyl) en intergenerationeel zijn (bijvoorbeeld dioxinevergiftiging) en zijn in staat een samenleving totaal te ontwrichten. Risico's en risicobeheersing zijn volgens hem als het ware op een hoger homeostatisch evenwicht beland.

De kans dat dergelijke risico's zich manifesteren is dus weliswaar heel klein, maar indien het gebeurt, kunnen ze enorme gevolgen hebben. Bovendien betreft het risico's waaraan velen zijn blootgesteld terwijl slechts enkelen er enige invloed op uit kunnen oefenen. Het zijn precies de afschrikwekkende gevolgen en het bewustzijn dat men er onvrijwillig

¹³ Jasanoff laat in ditzelfde artikel zien dat het eerste het geval is in Groot-Brittannië en het laatste in de Verenigde Staten.

¹⁴ Op het gebied van risicobeheersing zou volgens dit uitgangspunt de macht van risicomangers groot moeten zijn en hun verantwoordelijkheden klein. Deze paradox kan als volgt worden verklaard; Het zijn de berekeningen waarop acties worden gebaseerd die worden beschouwd als belangrijkste instrumenten om risico's te beheersen, niet het functioneren van de risicomangers zelf. Nadat de berekeningen zijn toegepast, veelal in de vorm van regelsystemen, worden risico's een onbelangrijke activiteit voor hen. De toepassing van berekeningen ontnemt hen de verantwoordelijkheid om onvoorziene situaties op te merken (vgl. Dourens en Vidal-Naquet 1987: 401)

aan wordt blootgesteld die voor veel mensen dit soort risico's totaal onaanvaardbaar maakt (Theys 1987: 19). Doordat dit type risico's veelal door technologieën wordt veroorzaakt, neemt het vertrouwen af dat deze risico's opgelost kunnen worden door nieuwe technologieën te ontwikkelen, net als dat het vanzelfsprekende geloof verdwijnt dat technologie automatisch leidt tot vooruitgang. Kernenergie is bij uitstek een voorbeeld van het soort technologie dat afschrikwekkende en nauwelijks te beïnvloeden risico's veroorzaakt. Het afgenomen vertrouwen in kernenergie, maar vooral de redenen hiervoor kunnen zeker worden beschouwd als een bevestiging van de stelling dat het vanzelfsprekende vertrouwen in (het probleemoplossend vermogen van) technologie afneemt. De resultaten van longitudinaal onderzoek naar opinies van Amerikanen en Europeanen laten namelijk zien dat tot in de zeventiger jaren kernenergie wordt gezien als een symbool voor maatschappelijke vooruitgang. In de loop van de zeventiger jaren onstond langzaam maar zeker oppositie tegen kernenergie. Deze oppositie scheen vooral in beweging te worden gebracht door de publieke meningsverschillen onder technische experts over de adequaatheid van veiligheidsmaatregelen. Vanaf eind jaren zeventig versterkt de oppositie als gevolg van verschillende ongelukken met kerncentrales (Harrisburg, Tsjernobyl). De anti-kernenergie mening ging de mening pro overtreffen. Tussen '85 en '90 blijken de oordelen over kernenergie onder de Nederlandse bevolking behoorlijk stabiel en dus negatief te zijn gebleven (De Loor e.a. 1992: 66,70).

Maatschappelijk gezien vormen de technologieën die afschrikwekkende en onvrijwillige risico's veroorzaken een bron van conflicten. Terwijl een deel van de bevolking er van overtuigd is dat verdergaande ontwikkeling van technologie uiteindelijk de *oplossing* biedt voor alle risico's, inclusief de door de technologie zelf veroorzaakte risico's, worden de risicovolle technologieën door een ander deel juist gezien als de *oorzaak* van de meest onaanvaardbare risico's. Volgens sommigen heeft het gebruik van kernenergie bijvoorbeeld prioriteit omdat hierdoor het risico van energietekorten verminderd wordt, terwijl kernenergie voor anderen juist het symbool is van de vernietiging van de aarde door de mens zelf. Een ander voorbeeld hiervan is dat voor bepaalde groepen de ontwikkelingen op het gebied van genetische manipulatie vooral de belofte in zich draagt om de risico's om te overlijden aan erfelijke ziektes uit te bannen, terwijl bij een ander deel van de bevolking de angst overheerst dat genetisch gemanipuleerde organismen oncontroleerbare genmutaties bij mens en dier teweeg brengen.

Uit beide voorbeelden blijkt dat technologie wordt geassocieerd met conflicterende symbolen die overtuigingen versterken of afbreken, connotaties oproepen met andere objecten en gerust stellen of juist terroriseren (Jasper 1987: 197). De conflicten over technologische ontwikkelingen zijn terug te voeren op de verschillende waardering van individuen voor technologie. Velen hiervan kunnen worden herleid tot de botsing van mensen die vertrouwen hebben in het probleemoplossend vermogen van technologische ontwikkelingen versus de mensen die bevreesd zijn voor het risicogenerende karakter van technologie (De Meere 1995). De conflicterende risicodefinities die hiervan het gevolg zijn kunnen niet op basis van objectieve criteria worden geclassificeerd laat staan geprioriteerd want ze betekenen iets anders voor verschillende groepen (Jasper 1987: 197).

De belangrijkste conclusie die uit het bovenstaande volgt is dat het uitgangspunt dat de door technologie veroorzaakte risico's uiteindelijk zullen worden opgelost door het zoeken naar technische oplossingen, ontkent dat het eigenlijke probleem bestaat uit botsende risicodefinities. De controverses omtrent technologische risico's kunnen echter bepaald niet worden gereduceerd tot een technisch vraagstuk van beheersing omdat juist de wenselijkheid van technologische beheersing *zelf* in het geding is. De essentie van de conflicten ligt dus in de onenigheid over wat wel en niet als een risico moet worden beschouwd en deze vraag gaat vooraf aan het zoeken naar oplossingen voor gegeven risico's. Precies om deze reden heeft Milieudefensie zich niet gemengd in de discussie over de keuze voor een gedraaide versus de parallelle vijfde baan voor Schiphol. Duyvendak geeft als vertegenwoordiger van Milieudefensie, precies aan waar het hier om gaat:

"Dat soort discussies hebben we van meet af aan vermeden. Als je het gaat hebben over de technische kant van een besluit, dan depolitiseer je het. Ik denk dat dat ook de grote valkuil is. Zodra je je identificeert met het jargon, ga je meepraten met de machthebbers en gaat het om 5G versus 5P. Dan praat je niet meer over of Schiphol een mainport moet worden, maar over h^oe dat moet". (NRC: 3)

De conflicten omtrent de door technologie veroorzaakte risico's zijn een indicatie dat de aandacht voor verschillende risicodefinities onder de huidige maatschappelijke omstandigheden tenminste zo belangrijk is als het zoeken naar oplossingen om risico's te beheersen.

4OP WEG NAAR EEN REFLEXIEVE RISICOBENADERING

In deze bijdrage is geprobeerd aan te tonen dat onder de huidige maatschappelijke omstandigheden zowel het verkrijgen van overeenstemming tussen conflicterende risicodefinities als het kiezen van risicobeheersingsinstrumenten een complexe bezigheid is.

Het verkrijgen van overeenstemming over wat wel en niet als een risico moet worden beschouwd en hoe verschillende risico's ten opzichte van elkaar moeten worden geprioriteerd is complex omdat als gevolg van de individualisering de variatie van de 'kleur van de brillen' waarmee naar de werkelijkheid wordt gekeken groot is. Mensen zien hierdoor niet automatisch dezelfde risico's en ook niet om dezelfde redenen. De controversen tussen degenen die technologie zien als de oorzaak van risico's en degenen die ze zien als de oplossing van risico's zijn hiervoor een indicatie. Deze conflicten zijn namelijk het gevolg van het feit dat het vanzelfsprekende geloof in de waarde van technologische vooruitgang ter discussie wordt gesteld. Door het ontbreken van een gedeeld waardenpatroon kunnen er tegelijkertijd verschillende risicodefinities voorkomen, terwijl het belang hiervan, door de verschillende betekenissen die ze hebben, moeilijk tegen elkaar kan worden afgewogen. Om deze reden is het niet goed mogelijk om bepaalde risicodefinities te verwerpen.

Ook de beheersing van risico's is complex. Door de politisering van de wetenschap dringt het steeds meer door tot alle lagen van de bevolking dat wat wordt gepresenteerd als de 'feitelijke' oorzaken van een risico, altijd mede het gevolg is van de subjectieve keuzes van uitgangspunten, variabelen en methodes die moeten worden gemaakt om oorzaken van risico's bloot te kunnen leggen. Er kunnen dus ook andere keuzes worden gemaakt waardoor andere oorzaken worden gevonden en daardoor ook andere oplossingen zullen worden voorgesteld om risico's te beheersen. Dit betekent dat risicobeheersing per definitie een *voorwaardelijk* karakter heeft, omdat de keuzes die zijn gemaakt altijd ter discussie kunnen worden gesteld.

Onder de huidige maatschappelijke omstandigheden wordt zowel het verkrijgen van overeenstemming tussen botsende risicodefinities als het zoeken naar oplossingen voor de beheersing van risico's gekenmerkt door onzekerheid. Deze onzekerheid is het gevolg van het ontbreken van een gedeeld waardensysteem respectievelijk de onmogelijkheid om risico's volledig te kunnen objectiveren. Een huidige risicobenadering kan moeilijk om deze onzekerheden heen.

De belangrijkste voorwaarde waaraan een eigentijdse risicobenadering dan ook zal moeten voldoen, is dat er wordt gehandeld vanuit het bewustzijn dat de eigen opvatting slechts één van de vele mogelijke opvattingen is en dat de van het eigen standpunt afwijkende opvattingen niet per definitie minder waar(d) zijn. Dit vereist reflexie op de vraag waarom anderen de eigen overtuigingen niet delen en op de vraag op welke wijze daar bij het formuleren van oplossingen voor de beheersing van risico's rekening mee kan worden gehouden. Door de afwezigheid van overeenstemming over 'juistheid' en 'waarheid' kunnen de betrokkenen slechts overeenstemming bereiken over acties door elkaar te overtuigen. De uiteindelijke beslissing berust dan op het argument met de meeste overtuigingskracht. De eigen overtuiging van de juistheid van het eigen handelen dient als het ware te worden gespiegeld aan de overtuigingen over de juistheid van handelen van anderen. Hierdoor zijn beslissingen het resultaat van bewuste keuzes van individuen. Het maakt kritiek op bestaande praktijken en vanzelfsprekendheden mogelijk (conform Habermas). Risicocommunicatie kan niet alleen de taak zijn van communicatiespecialisten die de bevolking voorlicht 'hoe het zit', maar dient een actief proces te zijn waarbij iedereen die daar behoefte aan heeft, de gelegenheid heeft om zijn/haar standpunt naar voren te brengen. Het leerproces dat een dergelijke reflexieve risicobenadering met zich meebrengt heeft vooraf geen uitgestippelde richting; het veronderstelt erkenning van de onbepaaldheid van risico-opvattingen (Wynne 1992: 109). Een dergelijke risicobenadering maakt het mogelijk om aan de huidige onzekerheid recht te doen.